

A DUNA TÉRSÉG MEGALKOTÁSA, MINT FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉG KÖZÉP- ÉS DÉLKELET- EURÓPÁBAN

HARDI TAMÁS

Összefoglalás:

A Duna által érintett országok és térségek nagytérségi összefogása új irány az Európai Unió regionális politikájában. Készül a nagyrégió fejlesztési koncepciója, amely országonként, illetve az egész térségre kívánja meghatározni a közös fejlesztési kérdéseket. Különleges történelmi szituáció, hogy a Duna és a vízgyűjtő (catchment area) által érintett államok döntő többsége egy közös politikai alakulathoz tartozik, az Európai Unióhoz.

A tanulmány célja, hogy összefoglalja a Duna térség koncepciókat (politikai sémákat, fejlesztési tervek területi kérdéseit), figyelembe véve az érintett (ma létező vagy korábban létezett) államok nézőpontjainak különbözőségeit. Ennek politikai jelentőségét az adja, hogy egy egységes Duna stratégiának konszenzuson kell alapulnia, márpedig a Duna térség meghatározása történelmi kérdéseket, geopolitikai koncepciókat is érint. A túl általános lehatárolás viszont azzal a veszéllyel jár, hogy térségünk nem különül el más európai nagyrégiós fogalmaktól, úgymint Közép-Európa, Délkelet-Európa. Ezért fontos a közös belső specifikum megállapítása.

A külső határok vizsgálata mellett szükséges a térség belső szerkezetének elemzése is. Tisztában kell lennünk azzal, hogy mikor beszélhetünk egységes Duna térségről, s mikor kell annak egyes területeit, hasonló problémátértségeit külön kezelnünk.

A tanulmány mindezek alapján alternatívákat kíván felmutatni arra nézve, hogy mit érthetünk a Duna térség mint tervezési makrorégió alatt, mi adhatja a területi egység belső kohézióját, s mi veszélyeztetheti azt. A kialakítandó makrorégió milyen viszonyban áll más nagytérségekkel, történelmi, geopolitikai tércategóriákkal. Mindezek meghatározása, a területi fogalmak pontos, érzékeny körülírása elősegítheti, hogy a készülő terv a Duna térség államainak kohézióját erősítse.

Kulcsszavak:

Duna Duna térség transznacionális régió folyóvíztervezés Közép-Európa
Délkelet-Európa

Summary:

The macro regional alliance of countries and areas swept by the Danube is a new direction in European Union regional policy. Its development concept is under preparation which wants to determinate the common development issues in each countries and the whole area. It is an especial historical situation that the majority of countries swept by the Danube and its catchment area belong to the same common political union, to European Union.

The study aims to summarize the concepts on Danube area (political schemes, spatial issues of development plans) considering to the differences of concerned (existing today and existed earlier) countries' views. Its political importance is that a common Danube strategy should based on consensus since the determination of Danube area concerns historical issues and geopolitical concepts as well. But the too general delimitation is in danger of our area will not separate from other European macro regional concepts such as Central Europe, Southeast Europe. That is why it is important to determinate a common internal features.

Beside the examination of external borders it is necessary to analyze the internal structure of the area too. It must be aware in what case it is about common Danube area and when it is needed to handle separate its certain regions and similar problem areas.

In the basis of these observations the study aims to present alternatives what means Danube area as planning macro region, what ensures and dangers the internal cohesion of a spatial unit. In what kind of relation has got the forming and developing macro region with other macro regions, historical and geopolitical spatial categories. Exact determination of all spatial concepts, their sensitive describe could contribute to strengthen the cohesion of countries in Danube area by the preparing plan.

Keywords:

Danube Danube space Transnational region River valley planning Central-Europe South-east-Europe

Bevezető

Az utóbbi időben felerősödött az érdeklődés a Duna és a Duna térség mint fejlesztési együttműködési tér irányában. A néha kissé romantikusan értelmezett „dunaiság” mögé több kezdeményezés, dunai területeket tömörítő szervezet és program is felsorakozott. Az Európai Unió 2009-ben kezdeményezte egy Duna stratégia elkészítését, amely egy általános fejlesztési dokumentum. A stratégia által lefedett fejlesztési tér hatalmas, 1.081.964 km² kiterjedésű, s 116 millió lakost számlál. A programtér lényegében a Duna vízgyűjtőjére épül, de nagyobb kiterjedésű annál, ugyanakkor gyenge intézményi és finanszírozási háttérrel rendelkezik. Ilyen formában a stratégia által lehatárolt teret csak reménybeli fejlesztési térként vehetjük számításba, a jelenlegi helyzet alapján inkább úgy fogalmazhatjuk meg, mint egy uniós ajánlást, amely az érintett országok politikai együttműködését szorgalmazza, s annak megvalósítását némi uniós ráhatással ugyan, de belső ügynek tekinti.

A kezdeményezés mindazonáltal nagy port vert fel, elsősorban (és eddig) a diplomáciai események, a megtartott csúcstalálkozók miatt, s ismét előtérbe állította a Duna menti országok és népek együttműködését, integrációját. Látható volt a hírekből, a különböző tárgyalások hozzászólásaiból, hogy a különböző szereplők fontosnak és lehetségesnek tartják a dunai együttműködést, kitapintható egyfajta lelkesedés, romantikus viszonyulás a Duna kérdéséhez. Lehet, hogy egy ilyen szimbólum mentén, s a gazdasági fejlődés ígéretével közeledhetnek egymáshoz politikailag széttagolt térségünk szereplői.

Az EU több hasonló nagytérség számára készített az elmúlt években fejlesztési koncepciót. A Duna stratégia mellett ilyen anyag készült a Balti-tenger térségére, az Euro-Mediterraneumra, az Északi-tenger–Csatorna nagytérségre is. Vélhető, hogy ezekkel a nagyterekkel az unió célja, hogy fejlesztésekkel felülírja a közösségen belüli geopolitikai

erőtereket, hozzájáruljon a dezintegráció megállításához, s a szembenálló nemzeti egységek helyett belső, szupranacionális fejlődési tereket hozzon létre. Ezek a terek valamely földrajzi-történelmi logika mentén határolódtak le. Azon lehet vitatkozni, hogy ezek a kezdeményezések mennyiben hoznak újat a korábbi, uniós belüli, s azon kívüli nagytárségi együttműködésekhez képest, s ezt meg is teszik sokan (*Stocchiero* 2010). Ma már ezekkel a szerveződésekkel kapcsolatban közismertté vált egy hasonlat: „old wine in a new bottle”. Tehát az elemzők nem látnak sok újdonságot a korábbi, mérsékelt sikert elérő kezdeményezésekkel szemben.

A nagytárségek működésének eredményét, sikerét nagymértékben befolyásolják a belső regionális jellemzőik. *Dangerfield*, M. (2010) szerint a Nordics régió eredményességének hátterében a hatékony működési modellen kívül az áll, hogy a térség viszonylag homogén területeket ölel fel, jó irányítással, erős civil társadalommal, magas szociális és gazdasági egységességgel és erős együttműködési hagyományokkal, valamint közös érdekeltségekkel. Mindeközben a Fekete-tengeri gazdasági Együttműködést inkább a heterogenitás, a gyenge, deficites államszervezetek, a gyenge civil társadalom, s az eltérő részvételi érdekeltség jellemzi, aminek következtében ez a szervezet gyengének mondható.

Ebből kiindulva a nagyrégió eredményességének egyik kulcseleme a földrajzi lehatárolása, a lehatárolt térség belső jellemzői, múltbeli egysége, együttműködési hagyományai. Mindemellett fontos megtalálni azokat a közös érdekeltségeket, amelyek valamennyi résztvevőt az aktív részvételre buzdítják, s nem utolsó sorban a közös identitást, azt a szimbólumot, amelyhez valamennyi résztvevő kötődik.

A Duna esetében a szimbólum adott: a nemzeteket összekötő folyó romantikus képe mindannyiunk számára az első, ami a folyó neve hallatán megjelenik. De a közösség érzése ezen a romantikus teórián túl véget is ér. A Duna vízgyűjtője is, a folyó völgye is Európán belül egy rendkívül heterogén térség, politikai, társadalmi, kulturális, etnikai, gazdasági stb. szempontból, mindemellett számos, élő geopolitikai ellentéttel néz szembe. Az együttműködés hagyománya a térség egészére nem, legfeljebb egyes régiók, országok között mutatható ki. Tehát a makro-régiókról szóló fórum vezető professzorának ismérvei alapján (*Dangerfield* 2010) minden adott ahhoz, hogy a nagytárségben ne legyen erős az együttműködés. Kérdés, hogy lehet-e egyáltalán egy ilyen nagy kiterjedésű vízgyűjtő területet társadalmi-gazdasági, illetve tervezési nagyrégióként meghatározni? Lehetséges-e olyan kézzelfogható eredményekkel kecsegtetni a résztvevőket, amelyek valamennyi szereplő érdekében állnak, s amelynek kedvéért együttműködést lehet kialakítani olyan országok és területek között, amelyek között több az ellentét, mint a kapocs, s amelyek gazdasága inkább versenyben áll egymással, semmint a komparatív tényezők

jellemeznék őket? Ezek jelenleg kérdések, bár kétségtelen, hogy a mögöttük meghúzódó tapasztalatok nem biztatóak.

Mégis, talán találhatóak olyan elemek, amelyek elősegítik ezt a konvergenciát, s az együttműködést szükségesnek látjuk. Közös érdekelttség nélkül az érintett államok jelenlegi és múltbeli ellentétei fontosabbak, mint az együttműködési szándékok. Mik lehetnek ezek a közös érdekeltségek? A Duna-völgyben viszonylag egyszerű ezeket definiálni, mert a folyó, a szállítási irányok, az ökológiai, vízügyi kérdések ezeket körvonalazzák, de ide tartoznak a folyó mentén kialakult ipari és rurális térségek Dunával kapcsolatos problémái is. A nagytérségre már sokkal nehezebb megtalálni azokat az érdekeltégeket, amelyek valamennyi szereplő együttműködési vágyát (a politikai szlogeneken túl) felkelthetik. Erre esélyt adhat a klímaváltozás hatásainak kezelése. Ennél a problémánál már releváns területi egység a vízgyűjtő térsége, amely így megvalósítja az érintett országok problémaközösségét.

Témánkat tehát két megközelítésben kell párhuzamosan tárgyalni, két problémára kell választ adni:

1. A jelenlegi, a Duna stratégia számára lehatárolt terület alkalmas-e arra, hogy széles körű, fejlesztési célú együttműködést valósítsanak meg a részt vevő szereplők? Illetve: ez a területi lehatárolás milyen típusú együttműködés számára kínál alkalmas földrajzi keretet?
2. Másrészt: egy intenzív gazdasági-fejlesztési együttműködés számára milyen földrajzi terület tudnánk kijelölni, ahol a megoldandó közös problémák felülírják a geopolitikai, etnikai ellentéteket?

Mindenképpen értenünk kell, hogy jelenleg, a Duna térség szempontjából egy olyan történelmi pillanat jött el, amikor a vízgyűjtő államainak döntő része azonos politikai, gazdasági, ideológiai térhez tartozik, s ez talán elősegítheti a Dunának, mint fejlesztési forrásnak a közös hasznosítását. Európa nagy, fejlődési tengelyei jelenleg a térség nyugati és középső részét érintik, ott alakulnak ki azok a térszerkezeti elemek, amelyek a térséget a kontinens fejlett részéhez kapcsolják (*Rechnitzer* 1998). Azonban ha áttekintjük azokat az ábrákat, amelyek Európa gazdasági térszerkezeti rendszerét felvázolták az elmúlt két évtizedben (*Szabó* 2009), csak Van der Meer „Vörös polipja” nyújtja ki egyik csápját a Duna folyó mentén, nagyjából Belgrádig (*Van der Meer* 1998).

A Duna az utóbbi két évszázadban valóban rendelkezett politikai és gazdasági térszervező erővel. Viszont tekintettel kell lenni arra, hogy egyetlen más európai folyóhoz és vízgyűjtő területhez sem kapcsolódik annyi eltérő politikai, geopolitikai koncepció, eszmei tartalom, mint a Dunához (*Hajdú* 2002). Hajdú, Telekit idézi, miszerint Teleki 1933-ban, Donauraum c. előadásában (és írásában) kijelenti, hogy nem létezik egységes dunai kultúrterület, utoljára a térség a neolitikumban volt

egységes, míg dunai integrációt csak a Donaumonarchie jelentett (*Teleki* é.n.). Tegyük hozzá, a jelenlegi Duna térség egészére az sem terjedt ki. Mindemellett számos gondolkodó, történész állt ki a dunaiság, az egységes Dunatáj eszméje mellett. Mindenképpen látható, hogy a dunai térség meghatározása egyben politikai törekvéseket is kiszolgált, ezért ezek használata még ma is kényes kérdéseket vet fel. A jövő és a tervezés szempontjából komoly kérdés, hogy a Duna térséget tekinthetjük-e egy potenciális gazdasági fejlődési egységnek, vagy csak földrajzi egységként kezelhetjük?

A Duna vízgyűjtő és a Duna politikai földrajzi megosztottsága

Térségünkben nehéz olyan nagyregionális egységet találni, amelynek vitathatatlan természetföldrajzi alapjai vannak. Sem Közép-Európa, sem a Balkán, sem a Kárpát-medence fogalma nem határolható le pontosan.

1. ábra. A Duna stratégia területe és a vízgyűjtő viszonya, a vízgyűjtőben érintett államok*



Forrás: Hardi Tamás szerkesztése.

* MNG= Montenegró; KO= Koszovó

A Duna térséggel kapcsolatban gyakran halljuk a Duna vízgyűjtő, Duna-medence, Duna-völgy, Dunatáj kifejezéseket. Ezek közül a *Duna*

vízgyűjtő egy konkrétan lehatárolható területi egység, amelyet a vízvásztók fognak körbe. Ezzel szemben a többi kifejezés földrajzi tartalma nincs egyértelműen meghatározva, a Duna-medence és Dunatáj fogalma kulturális és politikai tartalmat is hordoz. A vízgyűjtő pontos kiterjedésére több adat is fellelhető. Az ICPDR szerint a Duna esetében ez 801.463 km² területet jelent (1. ábra), mintegy 82 millió fős lakossággal, tehát kisebbet, mint a Duna stratégia számára megalkotott „Duna térség”. Ez nem azt jelenti, hogy a lehatárolt nagytérség nagyobb, mint a vízgyűjtő, hanem azt, hogy több esetben túlnyúlik azon, pl. Csehország, Bulgária, Moldova esetében, ugyanakkor több, a vízgyűjtőben érintett ország nem tartozik a térséghez.

A Duna vízgyűjtő egyik legfontosabb jellemzője, hogy politikailag a világ legmegosztottabb folyóvízi vízgyűjtője. Ma már (Jugoszlávia és Csehszlovákia, valamint a Szovjetunió felbomlása miatt) 20 állam található a térségben (2. ábra): Németország, Ausztria, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Bosznia–Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Románia, Koszovó, Ukrajna, Moldova, Bulgária rendelkeznek jelentősebb részesedéssel, míg Svájc, Olaszország, Lengyelország, Macedónia és Albánia csak csekély területükkel tartoznak a térséghez (Rechnitzer 2009).

2. ábra. A Duna vízgyűjtő országai



Forrás: Hardi Tamás szerkesztése. Kilométer adatok a Nemzetközi Duna Bizottság adatai alapján (2004).

A vízgyűjtő területen lévő államok részesedése a térségből eltérő, ha a felszínt, a lakosságot, valamint az egyes államokban keletkezett vízmennyiséget nézzük.

Területi értelemben (3. ábra) a legnagyobb részesedéssel Románia rendelkezik (28%), amelyet Magyarország követ (12%), majd Szerbia, Montenegró és Koszovó együttes részesedése következik (11%). Az ábra még Szerbia–Montenegró létezésének időszakában készült (2006 előtt).

3. ábra. A vízgyűjtő területének és népességének megoszlása az egyes államok között (a kis részesedéssel rendelkező államok nélkül)



Forrás: ICPDR 2005 alapján saját szerkesztés.

Napjainkban Szerbia, mivel teljes területe tartozik a vízgyűjtőhöz, annak 9,6%-át teszi ki, míg Koszovó és Montenegró közül egyik sem éri el az 1 százalékos részesedést, de kis országok lévén, ez az államterületek közel felét jelenti. Kis-Jugoszlávia (Szerbia–Montenegró), illetve Szerbia szétesése miatt mára Ausztria birtokolja a harmadik legnagyobb részt a vízgyűjtőből (10%). Mindenesetre látható, hogy az első négy állam

(Románia, Magyarország, Ausztria és Szerbia) a vízgyűjtő közel 60%-ával rendelkezik, míg a többi 16 állam osztozik a fennmaradó 40%-on, amelyek közül 9 rendelkezik említésre méltó (1%) feletti részesedéssel, míg 7 állam csak csekély töredékét érinti az összterületnek.

A népesség megoszlása hasonló a területi részesedésekhez (3. ábra). Ugyanazok az államok (Románia, Magyarország és Szerbia) vezetnek a rangsort. Némi eltérések felfedezhetők. Pl. Németország a 7%-os területi részesedés mellett a népességből 11%-kal veszi ki a részét, miközben Bulgária esetében 6% területhez csak 4% népesség tartozik, hasonló eltérés látható Ukrajna, Moldova és Románia esetében is. Ez az adat is jól mutatja a vízgyűjtő azon alapvető jellegzetességét, miszerint az északnyugati része lényegesen sűrűbben lakott, mint a délkeleti.

A területi és népességi megoszlástól alapvetően eltér az összegyűjtött vízmennyiség megoszlása aszerint, hogy mely országból származik (4. ábra). A szállított vízmennyiség nagyságát a vízgyűjtő területének nagyságán túl jelentős mértékben befolyásolja annak éghajlata (csapadékmennyiség, a csapadék időbeli eloszlása), domborzata, növényzete (lefolási viszonyok). Ebből a szempontból a hegyvidéki és csapadékosabb klímájú Ausztria éri el a legmagasabb arányt (22,1%), őt követi Románia (17,6%), Németország (14,5%), Szerbia, Montenegró és Koszovó területe együtt (11,3%). Magyarország csak 4,3%-ot ér el, nyilván medence helyzete miatt, mivel folyóink döntő hányada nem hazánkban ered.

Ha a folyóból való teljes részesedést vizsgáljuk, egyértelmű Románia fölénye: 1075 km hosszban érinti a Duna főága az országot. (Ehhez még hozzászámíthatjuk a terebélyes ágrendszert, amely Dobruzsza és a Duna-delta vidékén található, és sok száz kilométer folyóvizet tesz ki.) Magyarország csupán az ötödik helyre kerül, míg Ausztria csak a hatodik leghosszabb szakasszal rendelkezik a tíz Duna parti állam közül.

Mindebből következik, hogy a folyószakaszok, s a vízgyűjtő területéből való részesedés alapján az alsó szakasz államai lényegesen nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a felső szakaszéi (különösen, ha a hajózható szakaszt tekintjük).

A Duna mint határfolyó

Az eddigiekben is láthattuk, hogy a folyó felső szakasza inkább az államok, területi egységek gerincét alkotja, míg középső szakaszától kezd határfolyóvá válni. Különösen így van ez, ha történelmi térképre pillantunk. A felső és középső szakaszon az államokon belüli régió/megye/land területek határát sem alkotta a folyó, sőt azok gerinceként magához vonzotta azok központjait, ahol már jelentősége a hajózás és a gazdasági élet

szempontjából elég erős volt (pl. Linz, Győr, Komárom, Esztergom). Elsőként a Kisalföldre kiérve alkotott megyehatárt a történelmi Pozsony vármegye, illetve Moson és Győr vármegyék között. Nyilván a sok ágra szakadó Duna nehéz átjárhatósága hathatott így a megyehatárok futására. Győr alatt Komárom és Esztergom vármegyék ismét kétparti megyék voltak, dunai központtal, hasonlóan Pest–Pilis–Solt–Kis-Kun vármegye északi részéhez. A folyó határ szerepe megjelenik Hont vármegyénél, de igazából Pest alatt kezdődik, ahonnan lefelé végig megyehatárt, majd a Száva torkolatától államhatárt alkotott a folyó, lényegében a torkolatig. Az államhatár szerep tartósan a Berliini Kongresszuson dőlt meg, amikor Dobruzsza jelentős része Romániához került, amely terület 1913-ban a második balkán háború lezárásával tovább bővült (Dél-Dobruzsza). Napjainkban ez utóbbi terület ismét Bulgáriához tartozik. Ma is Európa egyik legrégebben fennálló államhatára a 470 kilométeres bolgár–román határ. Ilyen formában a Duna mint határfolyó 1878 előtt a Kiliaji-ágon számított 2922 kilométeres hosszából 1203 kilométer hosszban alkotta a Monarchia és Törökország (valamint Beszarábia/Oroszország) határát. Dobruzsza Romániához csatolásával a déli szakaszon is keletkezett egy 374 kilométeres államon belüli szakasz, míg a középső szakaszon a történelmi Magyarország és Jugoszlávia szétesésével a 20. század elején, illetve végén keletkeztek új dunai határok (cseh)szlovák–osztrák, illetve (csehszlovák–magyar, szerb–horvát és szerb–román szakaszok (ez utóbbi kibővült). Összességében a Duna hosszának közel a fele (1197 km) alkot ma is államhatárt két ország között. A tartós államhatár helyzet alakította ki az érdekes egymással szemben álló várospárokat az Al-Dunán. Belgrádtól megfigyelhető ez a jelenség, de igazi kifejlődése a bolgár–román határon következett be, ahol szinte minden városnak megvan a másik oldali párja (*Hardi* 2002; 2007; *Săgeața* 2004). Ezek történelmi szerepe a védelem, s nem az együttműködés volt. A dunai határ meglehetősen erős elválasztó funkciót töltött be, s ma is jelentős mértékben megnehezíti a kommunikációt (ez alól csak az egyetlen híddal összekötött Giurgiu–Rusze várospár a kivétel [*Waack* 1996])¹.

¹ A tanulmány írásakor (2010) már épül a román–bolgár Duna-szakasz második hídja Calafat és Vidin között.

A Duna térség egység?

Az unió alkotta egység mellett utalnunk kell arra, hogy a térség politikai értelemben napjainkban érte el a szétagoltság legmagasabb fokát, Jugoszlávia, Csehszlovákia és a Szovjetunió szétesésével. A mai értelemben vett Duna térség, a Duna vízgyűjtő jelentős része lényegében soha nem került egyetlen politikai alakulat keretei közé. A birodalmak megszűntével egyre kisebb államok, politikai területi egységek jöttek létre.

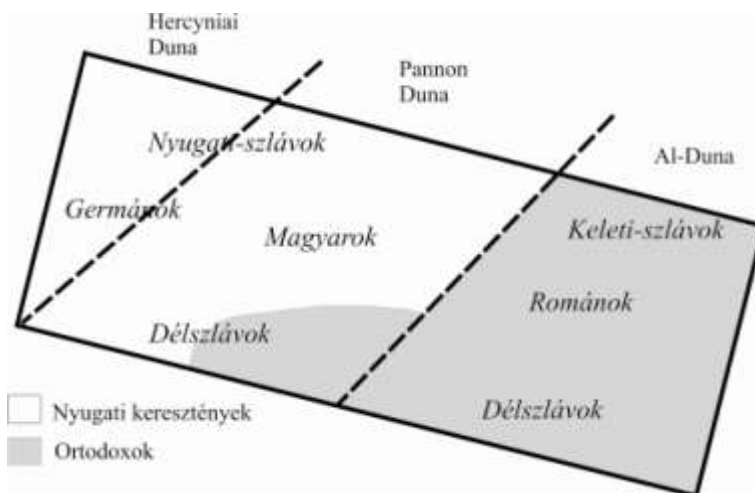
A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a folyó, mint gazdasági fejlődési tengely akkor töltötte be szerepét, amikor nagy gazdasági tereket kötött össze: így volt ez az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, de a folyóvízi szállításra és a Duna által biztosított ipari vízre alapozva iparosodtak Közép-Európa és a Balkán Duna menti vidéki terei is a 20. század második felében. A Duna a szovjet nyersanyagellátásra alapozva vonzotta magához a nehézipari, energetikai és vegyipari beruházások egész sorát Komáromtól Galati-ig (*Enyedi 1978; Koprlev et. al. 2002; Dragoi et al. 2006*).

Ki kell emelnünk ugyanakkor, hogy a látszólagos közös tér mellett a szuverén államok kapcsolata nem minden esetben rendezett, a Duna térség számos belső kisebb-nagyobb, szunnyadó vagy aktív geopolitikai problémával küzd. Különösen gondolni kell itt a volt jugoszláv tagállamok közötti feszültségekre, Koszovó és Bosznia-Hercegovina jövőjére, de nem elhanyagolható probléma Moldávia szegénysége, s szakadár területének, Transznisztríának a sorsa sem, s Ukrajna belső feszültségei is az érintett térséget terhelik. De például gazdasági-szállítási stratégiai ellentétek léteznek Románia és Bulgária között is, nem beszélve a magyar–szlovák ellentétekről. Ezek az ellentétek felülírhatják az együttműködési szándékot, legalábbis akadályozhatnak fejlesztéseket.

Ha Duna térség kulturális, társadalmi megosztottságát vizsgáljuk, akkor Európa hármas tagozódása mellett állunk ki. A fejlett nyugati mellett Európa keleti felét (Oroszország centrumtárságát) is mint gazdasági, kulturális és hatalmi központot tételezve fel, s a két központ hatósugara között Közép-Európa mint egy átmeneti övezet jelenik meg. (Ez a térfelfogás más megvilágításba helyezi azt az elterjedt véleményt, miszerint a Duna „rossz irányba” folyik, Európa gazdasági peremvidéke felé. Ezzel szemben a folyó alsó szakasza és torkolatvidéke Európa egyik legintenzívebb geopolitikai zónáját, térszerkezeti csomópontját jelenti, ahol nagyhatalmak, illetve gazdasági centrumok szállítási útvonalai metszik egymást.) Így a Duna térséget is lényegében három nagy kulturális alrégióra oszthatjuk fel, amelynek hatásait tapasztalhatjuk gazdasági-társadalmi

elemzéseink térmegosztásai során is. *Gauthey*, Jean-Marie (2008) a Duna térséget hármas tagozódásúnak látja, amely megfelel az előbb felvázolt kulturális-civilizációs felosztásnak. A térség alrégióit hercyniai, pannóniai és al-dunai szakaszokként említi (4. ábra).

4. ábra. A Duna térség alrégiói, népei



Forrás: Gauthey 2008.

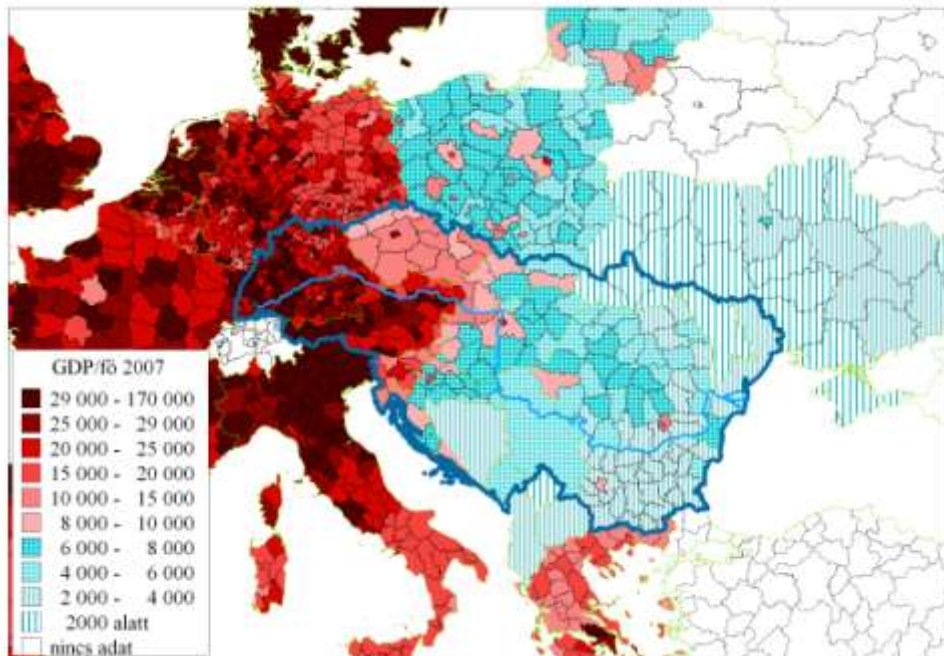
A térség hármas tagozódása jól tetten érhető a gazdasági fejlettség ábrázolásakor is. Ennek érdekében készítettük el térképünket a NUTS 3. szintű területi egységek egy főre jutó, folyó valutaárfolyamon mért GDP értékeiről (5. ábra).

Ábránkból jól látható, hogy a Duna térség átvágja Európa nagy, hármas osztatú rendszerét. A korábban bemutatott kulturális–civilizációs övezetek kimutathatók a gazdasági fejlettség térképén is.

A magasabb szintű regionális fejlettség (15 ezer euró/fő felett) Németország, Ausztria és Szlovénia keleti határainál megáll, innen keletre csak a fővárosokban tapasztalhatjuk ezt a fejlettségi szintet. Innen keletre kimutatható egy közép-európai zóna, ahol a fővárosokon kívül még találunk viszonylag fejlett régiókat, északról dél felé ez a területsáv szűkül: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország alkotja.

Ezeket az országokat a nyugat–keleti fejlettségi lejtő jellemzi. Európa keleti fele, az ortodox világ pedig egy újabb övezetet alkot, ahol a fővárosok térségei emelkednek ki csupán, valamint néhány kivételes térség, pl. a kikötővárosok térsége. A fejlettség belső eltérései is átalakulnak: Ukrajnában pl. a fejlettségi lejtő keletről nyugat felé tart.

5. ábra. NUTS 3 szintű területi egységek egy főre jutó bruttó hazai terméke folyó árfolyamon számolva, 2007, euró/fő (A Duna térség kiemelve)



Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján szerkesztette: Hardi Tamás.

5. A Duna térség mint európai fejlesztési nagyrégió

Lehetséges-e egy Dunai nagyrégió megteremtése Európán belül? Az eddig bemutatott példák alapján szkeptikusak lehetünk, legalábbis, ami a politikai összekapcsolódást jelenti. A gazdasági kényszer azonban más eset. Ebben a tekintetben viszont a rendkívül nagy különbségek hathatnak bénítóan. A stratégia kapcsán megszerveződő együttműködő nagytérség a jelenlegi ismeretek szerint nem kap saját intézményt, forrást. Látnunk kell, hogy a térségben nincs olyan vezető, „húzó” gazdaság, amelynek érdeke lenne a térség gazdasági összefogása, s nem lesz intézmény sem. Mindez viszont megkérdőjelezi az intenzív gazdasági együttműködést.

A GDP adatok alapján elmondhatjuk, hogy a Duna térségben tapasztalható fejlettségi különbségek hasonló nagyságúak, mint az egész unió területén, tehát itt megtaláljuk a közösség jellemzőit „kicsiben”. A területi átlagokat, így az átlag alatti és feletti régiók számát kimutatni azért nem tudjuk, mert négy, ráadásul szegényebb államra vonatkozóan (Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró és Moldávia) nincs területi bontású GDP mérés. Mindenesetre így is látszik, hogy a Duna térségben a régiók

lényegesen nagyobb aránya található az EU-fejlettségi átlag alatt, mint az unió egészében. Vizsgálataink szerint kb. a régiók 60%-a fejletlenebb az átlagnál. Ez viszont kicsit már az újabb, nyugat-balkáni bővítés utáni szituációt vetíti előre. Mindenesetre a fejlettségi különbségek az eddig felvázolt nagyrégiók közül a Balti térséghez hasonlatosak, de hozzá kell tennünk, hogy véleményünk szerint a szegény térségek aránya a Duna térségben lesz a legmagasabb az újonnan létrehozott nagytérségek közül.

Mint láthattuk, a Duna stratégia vonatkoztatási területeként kijelölt terület rendkívül heterogén egység, amelynek megosztottsága nem egyszerűen a modern kori gazdasági fejlődés eredménye, hanem Európa több mint kétezer éves történelmében rejlik. Éppen ezért ez a tér lehetőséget ad arra is, hogy egy új európai megbékélés kerete legyen, amelyben az eltérő kultúrák, nyelvek képesek együttműködni egy közös érdekelttség, a fejlesztés mentén. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Közép- és Délkelet-Európa szén- és acélközössége lehetne, hasonlóan a nyugat-európai példához, amely ellenséges államok együttműködését alapozta meg. Ehhez azonban konkrétan megfogalmazható közös célokra van szükség, ami nem egyszerű feladat, tekintettel a gazdasági heterogenitásra és a nagyszámú geopolitikai ellentétre és szereplőre.

Így a bevezetőben feltett első kérdésünkre azt válaszolhatjuk, hogy a jelenleg, a Duna stratégia számára lehatárolt térség egy politikai együttműködés tere lehet, amely az unió támogatásával elősegítheti a térség egymással szemben álló kisállamainak egymásra találását, együttműködését, amelyhez gazdasági indokok rendelkeznek hozzá.

Hasonló elvek megfogalmazhatóak a többi nagytérség fejlesztésével kapcsolatban is. Érdekes azonban elgondolkodni azon, hogy ha a Duna térség történelmi, gazdasági együttműködései már léteztek, akkor azok milyen alapon alakultak ki?

A Duna térség, mint láttuk, egy, a vízgyűjtő természetföldrajzi kereteit alapul vevő transznacionális tervezési keret lehet. Látni kell, hogy az együttműködéshez szükséges közös érdekelttség és identitás nehezen biztosítható ezen a területi szinten, így a nagytérség szervezési elve egyértelműen politikai. Ennek megfelelően nagy súly helyeződik a résztvevő államok együttműködési hajlandóságára, érdekelttségére.

Második, bevezetőben feltett kérdésünkkel kapcsolatban úgy tűnik, a Duna-völgy az a földrajzi egység, amelyre a dunai identitás, és számos közös érdekelttség utal. A folyó, mint gazdasági, fejlesztő tényező is ebben a zónában jelent/jelenik meg, tehát itt van tartalma a dunai együttműködésnek. Nem véletlen, hogy a Duna stratégia előkészítése során, a bottom-up tervezési metodikát követve a bevont szereplők is elsősorban erre a területi kategóriára vonatkoztatták projektötleteiket.

Ismereteink birtokában leszögezhetjük, hogy a teljes Duna mentére kiterjedő együttműködés lényegében a 19. századi gazdasági növekedés kapcsán létezett, s a folyó szállítási útvonalára alapozódott, s ott és akkor valósított meg egy közös dunai identitást. A „nagyterségi” együttműködés nem valósult meg a nemzeti vetélkedés és a nagyhatalmi akarat következtében, s egyéb gazdasági hajtóerők hiányában. A folyó menti gazdasági együttműködés igazából a gazdagabb államok gazdasági érdekeltségei miatt következett be. Napjainkban is látnunk kell egy ellentmondást: a „dunaiság” lényege, kimondva- kimondatlanul ma is elsősorban a közép-európai térséghez, azon belül Németország és az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területéhez kötődik. Ugyanakkor a folyó, különösen a hajózható szakasz közel fele Romániához tartozik, s a déli szakasz vízgyűjtő területi részesedése is nagyobb, mint a középső és felső szakaszé. (Hozzá kell azonban tennünk, hogy az első világháború előtti határok szerint a történelmi Magyarország területére 953 km Duna szakasz esett, szinte kilométerre pontosan ekkora volt a román részesedés is [ha a Szulinai-ágon számítjuk a folyamkilométereket]).

Az egyes országok életében, gazdasági fejlődésében lényegesen nagyobb szerepet játszott a Duna a középső és felső szakaszán, mint a délin. A felső és középső szakaszokon alakultak ki azok a népességtömörülések, amelyek nemzeti központi szerepüknél, tömegüknél fogva súlyt adtak a „dunaiságnak”, hiszen Ausztria, Magyarország, Szerbia és Szlovákia nemzeti felvirágzásának nyújtottak helyszínt. Az alsó szakasz nemzeteinek fejlődésében nem játszott a folyó ekkora szerepet (bár Bulgária esetében a nemzeti függetlenségért vívott harc – Hristo Botev fellépése, orosz–török háborúk helyszínei – kapcsolatosak voltak a folyóval). Így tehát a „dunaiság” kérdését érdemes differenciáltan kezelni. Egyáltalán, bármely történelmi-térbeli fogalom használatánál fontos tekintetbe venni annak időbeli és kulturális változatait.

A közös és a teljes térséget átfedő érdekeltség közül a legrégebbi a kontinentális, elzárt helyzetben levő, land-locked területek tengeri kijutása. Ez az akarat generálta a problémákat és az együttműködések is a térségben. Ez részben kapcsolódott a Dunához, a vízi szállítás révén, de sokkal inkább a folyó mentén elhelyezkedő nagyvárosokhoz, agglomerációkhoz, s azok összeköttetéséhez.

Ezért hosszabb távon célszerűbb egy olyan stratégia megfogalmazása, amely az általános területi fejlesztés helyett jobban koncentrálna ezekre a közös érdekeltségekre: az északnyugat–délkeleti és az ezt az irányt hálózattá fejlesztő észak–déli és kelet–nyugati összeköttetések javítására, a gazdasági növekedési központok hálózatos összeköttetésére.

Mindemellett további közös érdekelttség a vízgazdálkodás és a környezetszennyezés kérdése, amelynek összehangolását végezheti egy stratégia.

Ezért a térbeli keretekre vonatkozóan fő megállapításunk, hogy azok későbbi tisztázásához, a területi súlypontok kijelöléséhez tisztában kell lennünk a Duna stratégia távlati céljaival.

Amennyiben a stratégia céljai politikaiak maradnak, s a térség államainak kohézióját kívánják megvalósítani, úgy a széles értelemben vett területi keret integrálhatja a „problémás” területeket, segíthet eliminálni a térségen belüli ellentéteket. A gondot az jelenti, hogy ehhez a területi kerethez nem kapcsolódik a Duna, a „dunaiság”, tehát a térszervezés kiinduló alapelve. A fejlesztési források (ha a későbbiekben lesznek ilyenek) a terület nagyságához és problémáihoz képest csekélyek. Tehát ez a kategória véleményünk szerint elsősorban politikai, geopolitikai funkciókat tölthet be, kevésbé tekinthető fejlesztési eszköznek. Nyitva marad a kérdés, hogy milyen szerepmegosztás lesz ekkor az Interreg által létrehozott transznacionális térségek és a Duna térség között?

A konkrét fejlesztések, a közös érdekelttség és a dunai identitás tere inkább a széles értelemben vett Duna-völgy. Nyilván, ma már itt sem lehet a 19. századi gazdasági fellendülés esetét, vagy akár a huszadik század második felében jellemző nyersanyag-orientált Duna menti gazdaságfejlesztést alapul venni. Fontos természetesen a folyó, mint gazdasági erőforrás kihasználása, természetesen az adott szakasznak megfelelő módon, figyelembe véve az ökológiai és társadalmi fenntarthatóságot, azonban a közös fejlesztések alapját ma már a folyó mentén kialakult térstruktúrák jobb kihasználása jelentheti. Ez jelenti egyrészt a fejlett gazdasági centrumok támogatását, összekapcsolását, a folyami és tengeri kikötők hálózatának fejlesztését, de elsősorban az azokat más hálózatokba bekötő infrastruktúra-fejlesztéseket, s nem utolsósorban a folyó mentén kialakult perifériák helyzetének javítását.

Ilyen formában a Duna stratégia, akár a jelenlegi földrajzi keretek között, de a területi súlyok eltolásával továbbfejleszhető egy „folyóvölgyi tervezés” irányába, amely a folyó ökológiai rendszerét figyelembe véve, a folyó által közvetlenül kialakított, valamint a folyóval kölcsönkapcsolatban álló társadalmi-gazdasági struktúrákra, hálózatokra (csomópontokra, párhuzamos és keresztező térszerkezeti tengelyekre) koncentrál. A felvázolt két fejlesztési tér természetesen nem áll egymással szemben, azok alkalmazása kombinálható, sőt, egymást erősítve kiegészítő szerepük lehet, s kell is, hogy legyen. A Duna stratégia így szolgálhatja a térség speciális problémáinak megoldását.

Irodalomjegyzék

- Dangerfield, M. (2010) Europe's Macro-Regions: Integration Through Territorial Cooperation. Paper Presented at Forum of Europe's Macro-Regions: Integration Through Territorial Cooperation. CoR – 13th of April 2010.
- Dragoi, I.-J.–Geacu, S.– Popovici, A.– Damian, N. (2006) Romania. Space, Society, Environment. The Publishing House of the Romanian Academy, Bucharest.
- Enyedi Gy. (1978) Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Gauthey, J.–M. (2008) La coopération internationale sur le Danube: Géopolitique de l'intégration du fleuve au continent européen. – Balkanologie. 1–2., <http://balkanologie.revues.org/index313.html>. Letöltés: 2010. április 25.
- Hajdú Z. (2002) A politikai térstruktúrák átalakulása a Duna menti országokban. – Glatz F. (szerk.) A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései I. Sorozatcím: Magyarország az ezredfordulón. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 55–69.o.
- Hardi T. (2002) A Duna menti területek regionális különbségei, együttműködési lehetőségei. – Glatz F. (szerk.) A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. I. kötet. Magyarország az ezredfordulón sorozat. MTA, Budapest. 99–118.o.
- Hardi T. (2007) The Transformation of the Urban Network in the Balkans. – Glatz F. (ed.) The European Union, the Balkan Region and Hungary. Jahresbericht des Europa Institutes. Europa Institut – Social Research Center of HAS. pp. 145–155.
- ICPDR (2005) Tha Danube River Basin District. ICPDR Document IC/084, 18 March 2005, Bécs.
- Koprarev, I. et. al. (red.) (2002) Geografija na Blgarija. Forkom, Sofia.
- Rechnitzer, J. (1998) Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Rechnitzer J. (szerk.) (2009) A Duna a magyar területfejlesztésben. Közreműködők: Hardi T.; Kundi V.; Reisinger A.; Tillinger A.; Tóth P. MTA RKK–NFGM, Budapest–Győr.
- Săgeața, R. (2004) The Role of the Doublet Settlements in the Euro-Regions Structure – A case Study: the Romanian–Bulgarian Border Space in the Danube Sector. – Wendt, J.– Bente, F.– Bodocan, V. (eds.) Poland and Romania before Enlargement of European Union and NATO. Carta Blanca, Warsaw. 125–131.o.
- Stocchiero, A. (2010) Macro-Regions of Europe: Old Wine in a New Bottle? Background Paper. CeSPI, Rome.

- Szabó P. (2009) Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. – Földrajzi Közlemények. 2. 121–134.o.
- Teleki P. (é.n.) A Donauraum problémája. – Európáról és Magyarországról. Athenaeum, Budapest. 152–153.o.
- Nemzetközi Duna Bizottság (2004) Kilometeranzeiger der Donau. Budapest.
http://www.danubecommission.org/uploads/doc/publication/KM_A_NZEIGER/HTML/KILOMETERANZEIGER.htm Letöltés: 2010. február 18.
- Van der Meer, L. (1998) The Red Octopus. – Blaas, W.– Matzner E.(eds.) A New Perspective for European Spatial Development Policies. Ashgate, Aldershot.
- Waack, Ch. (1996) Russe und Giurgiu – Nachbarstädte an der Donau.– Europa Regional. 4. 10–18. o.